अग्निवर्णं ततश्चौरो जिह्वया लेहयेत् सकृत्।
न दग्धश्चेच्छुद्धिमियादन्यथा तु स दीयते॥"
चौरोऽत्र गोचौरः। गोचौरस्य प्रदातव्यं तप्तफालावलेहनमिति स्मृतिरिति मेधिलाः॥
अत्रापि त्वमग्ने इत्यादिमन्त्रानन्तरं आयसं लेलिहानस्य जिह्वयापि समादिशेदिति पितामहोक्तेः प्राड्विवाकशोधाभ्यामग्न्यभिमन्त्रणं कार्यम्॥*॥ तत्र प्रयोगः। लौकिकचत्वारिंशत्तोलकमितं लौहघटितमष्टयवमध्यात्मकाङ्गुलाष्टदीर्घं तथाविधचतुरङ्गुलप्रस्तारं फालममौ तापयेत्। तत्र प्राड्विवाको धर्म्मावाहनादिहवनान्तं कर्म्म कृत्वा दक्षिणां दत्त्वा,—
'ॐ त्वमग्ने वेदाश्चत्वारश्च यज्ञेषु हूयसे।
त्वं सुखं सर्व्वदेवानां त्वं सुखं ब्रह्मवादिनाम्॥
जठरस्थोऽसि भूतानां ततो वेत्सि शुभाशुभम्।
पापं पुनासि वै यस्मात्तस्मात् पावक उच्यते॥
पापेषु दग्धयात्मानमर्चिष्मान् भव पावक!।
अथवा शुभभावेन शीतो भव हुताशन!॥
त्वमग्ने सर्व्वभूतानामन्तश्चरसि साक्षिवत्।
त्वमेव देव जानीषे न विदुर्यानि मानवाः॥
अवहाराभिशस्तोऽयं मानुषः शुद्धिमिच्छति।
तदेनं संशयादस्माद्धर्म्मतस्त्रातुमर्हसि॥'
इत्येतैः फालस्थमग्निं अभिमन्त्रयेत्। शोध्यस्तु प्रतिज्ञापत्रं शिरसि निधाय।
'त्वमग्ने सर्व्वभूतानामन्तश्चरसि पावक!।
साक्षिवत् पुण्यपापेभ्यो ब्रूहि सत्यं करे मम॥'
इत्यनेनाभिमन्त्र्य अग्निवर्णं फालं जिह्वया सकृल्लिह्यात् न दग्धश्चेत्तदा शुद्धः।" इति दिव्यतत्त्वम्॥

फालकृष्टः, त्रि, (फालेन कृष्टः।) फालेन कर्षितभूम्यादिः। यथा, मानवे। ४। ४६।
"न सूत्रं पथि कुर्व्वीत न भस्मनि न गोव्रजे।
न फालकृष्टे न जले न चित्यां न च पर्व्वते॥"

फालः, पुं, (फालयन्तीति। फल+णिच्+अच्।) जम्बीरवीजानि। इति दुर्गटीकाटिप्पनीकृत्कुलचन्द्रः॥

फाल्गुनः, पुं, (फलति निष्पादयतीति। फल+"फलेर्गुक् च।" उणा० ३। ५६। इति उनन् ततो गुक्। ततः प्रज्ञादयः। यद्वा फल्गुन्यां फल्गुनीनक्षत्रे जातः फल्गुनः। स एव। अण् एतन्निरुक्तिर्यथा, महाभारते। ४। ४२। १६।
"उत्तराभ्यां च पूर्व्वाभ्यां फल्गुनीभ्यामहं दिवा।
जातो हिमवतः पृष्ठे तेन मां फाल्गुनं विदुः॥")
गुडाकेशः। नदीजटचः। अर्ज्जुनवृक्षः। तपस्यमासः॥ यथा,—
"फाल्गुनस्तु गुडाकेशे नदीजार्ज्जुनभूरुहे।
तपस्यसंज्ञे मासे तत्पूर्व्विमायान्तु फाल्गुनी॥"
इति दन्त्यनान्तवर्गे मेदिनी॥
अतएव।
"फाल्गुने गगने फेने अत्वमिच्छन्ति वर्व्वराः।"
इति कारिका सम्मतिका। अत्र अत्वमिच्छन्तीति अकारप्रश्लेषो भ्रान्तानाम्॥*॥
(फाल्गुनी पौर्णमासी अस्मिन्निति। "विभाषा फल्गुनीश्रवणकार्त्तिकीचैत्रेभ्यः।" ४।२।२३। इति पक्षे अण्।)
वैशाखादिद्वादशमासान्तर्गतैकादशमासः। फल्गुनीनक्षत्रयुक्ता पौर्णमासी यस्मिन् मासे सः। इति तु प्रायिकाभिप्रायम्। स च त्रिविधः। सुखचान्द्रो गौणचान्द्रः सौरश्च। यथा। कुम्भस्थरविप्रारम्भशुक्लप्रतिपदादिदर्शान्तो मासो सुखचान्द्रः। सुखचान्द्रफाल्गुनमासीयपौर्णमासस्यन्तः कृष्णप्रतिपदादिको मासो गौणचान्द्रः। कुम्भराशिस्थरविभोगोपलक्षितकालात्मको मासः सौरः। इति मलमासतत्त्वम्॥*॥ तत्पर्य्यायः। तपस्यः २ फाल्गुनिकः ३ फल्गुनः ४। इत्यमरभरतौ॥ वत्सरान्तकः ५। इति राजनिर्घण्टः॥*॥ तत्र जातफलम्।
"प्रियंवदः सज्जनवल्लभश्च
परोपकारी विमलाशयश्च।
दाता नितान्तं प्रमदाभिलाषी
स्यात् फाल्गुने यस्य जनस्य जन्म॥"
इति कोष्ठीप्रदीपः॥
अथ फाल्गुनकृत्यम्। तत्र माघ्यनन्तरं फाल्गुनकृष्णाष्टम्यां कालशाकवासूकशाकोपकरणान्नेन श्राद्धं कर्त्तव्यम्॥*॥ गौणचान्द्रफाल्गुनकृष्णचतुर्द्दश्यां शिवरात्रिव्रतम्। यद्दिने प्रदोषनिशीथोभयव्यापिनी चतुर्द्दशी तद्दिने व्रतमुभयव्याप्त्यनुरोधात्। यदा पूर्व्वेद्युर्निशीथव्यापिनी परेद्युः प्रदोषमात्रव्यापिनी तदा पूर्व्वेद्युर्व्रतं प्रधानकालव्याप्त्यनुरोधात्। यदा तु पूर्व्वेद्युर्न निशीथव्याप्तिः परदिने प्रदोषव्यापिनी तदा परदिने प्रदोषव्यापिनीति वचनात्॥*॥ सुखचान्द्रफाल्गुनशुक्लद्वादशी गोविन्दद्वादशी।
"फाल्गुने शुक्लपक्षस्य पुष्यर्क्षे द्वादशी यदि।
गोविन्दद्वादशी नाम महापातकनाशिनी॥"
महापातकनाशकामो गङ्गायां स्नानमहं करिष्ये। अत्र पद्मपुराणीयो मन्त्रः।
"महापातकसंज्ञानि यानि पापानि सन्ति मे।
गोविन्दद्वादशीं प्राप्य तानि मे हर जाह्नवि!॥"
फाल्गुनपौर्णमास्यां दोलयात्रा। तीर्थचिन्तामणौ ब्रह्मपुराणम्।
"नरो दोलागतं दृष्ट्वा गोविन्दं पुरुषोत्तमम्।
फाल्गुन्यां संयतो भूत्वा गोविन्दस्य पुरं व्रजेत्॥"
स्कन्दपुराणीयपुरुषोत्तममाहात्म्ये त्रिंशाध्याये।
"फाल्गुन्यां क्रीडनं कुर्य्यात् दोलायां मम भूपते!॥"
इति कृत्यतत्त्वम्॥

फाल्गुनाशुजः, पुं, (फाल्गुनादनुपश्चात् जायते इति। अनु+जन्+ड।) वसन्तकालः। इति हारावली॥ अर्ज्जुनस्य कनिष्ठभ्राता च॥

फाल्गुनिकः, पुं, (फाल्गुनी पौर्णमास्यस्मिन् मासे इति। "विभाषा फाल्गुनीश्रवणेति।" ४। २। २३। इति ठक्।) फाल्गुनमासः। इत्यमरः। १। ४। १५॥

फाल्गुनी, स्त्री, (फल्गुनीभिर्युक्ता पौर्णमासी। "नक्षत्रेण युक्तः कालः।" ४। २। ३। इति अण्। ततो ङीप्।) फाल्गुनमासस्य पूर्णिमा। इति मेदिनी। ने, ९६॥ पूर्व्वफल्गुनीनक्षत्रम्। उत्तरफल्गुनीनक्षत्रम्। इत्यमरटीकायां भरतः॥

फिः, पुं, पापः। निष्फलवाक्यम्। इत्येकाक्षरकोषः। कोपः। इति शब्दरत्नावली॥

फिङ्कः, पुं, (फिङ्ग इति शब्देन कायति शब्दायते इति। कै+कः।) पक्षिविशेषः। फिङ्गा इति भाषा। तत्पर्य्यायः। कृलिङ्गः २ कलिङ्गः ३ धूम्राटः ४। इति शब्दमाला। भृङ्गः ५। इत्यमरः॥

फिरङ्गः, पुं, (फौ पापे क्रीधे वा रङ्गोऽनुरागो यस्य।) स्वनामख्यातम्लेच्छदेशः। यथा,—
"पूर्व्वाम्नाये नवशतं षड्शीतिः प्रकीर्त्तिताः।
फिरङ्गभाषया मन्त्रास्तेषां संसाधनादृषि॥
अधिपा मण्डलानाञ्च संग्रामेष्वपराजिताः।
इंरेणा नव षट् पञ्च लङ्कजाश्चापि भाविनः॥"
इति मेरुतन्त्रे २३ प्रकाशः॥
रोगविशेषः। अथ फिरङ्गस्य निरुक्तिमाह।
"फिरङ्गसंज्ञके देशे बाहुल्येनैव यद्भवेत्।
तस्मात् फिरङ्ग इत्युक्तो व्याधिर्व्याधिविशारदैः॥"
तस्य विप्लवं निदानमाह।
"गन्धरोगः फिरङ्गोऽयं जायते देहिनां ध्रुवम्।
फिरङ्गिणोऽतिसंसर्गात् फिरङ्गिण्याः प्रसङ्गतः॥
व्याधिरागरजो ह्येष दोषाणामत्र संक्रमः।
भवेत्ता लक्षयेत्तेषां लक्षणैर्भिषजां वरः॥"
फिरङ्गिण्याः प्रसङ्गत इति विशेषार्थम्॥*॥
रूपमाह।
"फिरङ्गस्त्रिविधो ज्ञेयो बाह्याभ्यन्तरतस्तथा।
बहिरन्तर्भवश्चापि तेषां लिङ्गानि च ब्रुवे॥
तत्र बाह्यः फिरङ्गः स्यादिस्फोटसदृशोऽल्परुक्।
स्फुटितो व्रणवद्ज्ञेयः सुखसाध्योऽपि स स्मृतः॥
सन्धेश्चाभ्यन्तरः स स्यादुभयोर्लक्षणैर्युतः।
कष्टदोऽतिचिरस्थायी कष्टसाध्यतमश्च सः॥"
उपद्रवान् आह।
"कार्श्यं बलक्षयो नासाभङ्गो वङ्क्षे च मन्दता।
अस्थिशोथोऽस्थिवक्रत्वं फिरङ्गोपद्रवा अमी॥"
साध्यत्वादिकमाह।
"बहिर्भवो भवेत् साध्यो नूतनो निरुपद्रवः।
आभ्यन्तरस्तु कष्टेन साध्यः स्यादयमामयः॥
बहिरन्तर्भवो जीर्णः शीघ्रस्योपद्रवैर्युतः।
शोथो व्याधिरसाध्योऽयमित्यूचुर्मुनयः पुरा॥"
अथ फिरङ्गस्य चिकित्सा।
"फिरङ्गसंज्ञकं रोगं रसः कर्पूरसंज्ञकः।
अवश्यं नाशयेदेतदूचुः पूर्व्वे चिकित्सकाः॥
लिख्यते रसकर्पूरप्राशने विधिरुत्तमः।
अनेन विधिना खादन्मुखे शोथं न विन्दति॥
गोधूमचूर्णं संनीय विदध्यात् सूक्ष्मकूपिकाम्।
तन्मध्ये निःक्षिपेत् सूतं चतुर्गुञ्जामितं भिषक्॥
ततस्तु गुटिकां कुर्य्यादृयथा न स्यात्रसो बहिः।